

משא מצרים

ישעיה יט

יהודה אליצור

מתוך: עיונים בספר ישעיהו (דברי חוג העיון בתנ"ך בבית נשיא המדינה) ב',
ירושלים, תש"ם
נדפס ללא הערות

תוכן המאמר:

החלק הראשון

המצב המפורר של מלכות מצרים
השתבשות משק המים
ומלך עז ימשול במ
סגנון הפסוקים א-טו
נוכחות ה' אלוהי ישראל
ברכה בקרב הארץ

החלק השני

השוואה לצפניה ב-ג
סיטואציה שבה נזרעה השראה ישראלית
תכליתה של הנבואה לשכנע שלא יכרתו ברית עם מצרים
מה התכלית? מה הוראה מורה הנביא?
המילה "למודים"
מסקנה

תשובה למשתתפי הדיון

תמצית: נבואת ישעיהו על מצרים מנבאת שואה העתידה לבוא, מבלי לציין מיהו הכובש.

הנבואה מתארת מצב בו יש השפעת אמונה ישראלית לסביבה, ותכליתה לשכנע נגד ברית עם מצרים.

מילות מפתח: נבואות זעם על מצרים.

א. הרצאה

הפרק, שאני עומד ברשותכם לדבר עליו, הוא ישעיה יט - "משא מצרים". בהרצאה הקודמת, פטר אותי פרופ' אהרוני מטיפול בבעיה כפויית טובה, שהייתה רווחת בראשית המאה, מידת האוטנטיות של הפרק וזיקתו לישעיהו הנביא. כבר אמר פרופ' אהרוני, והודה לו גם פרופ' הרן, שבימינו - לאור הידיעות שיש בידינו, לאור הגישה החדשה יותר, אין טעם לכל החיטוט הזה, אין שום סיבה לשלול את הנבואה מישעיהו. זהו דבר מוסכם היום, מקובל על רבים וכן טובים, לכן יכול אני לגשת מיד לניתוח הפרק עצמו.

גם המפרשים הקלאסיים וגם המפרשים החדשים מסכימים, שזהו פרק העשוי שני חלקים שונים בתכלית. החלק הראשון הוא פיוטי, שירי, ובעיקר - הוא קרוב מאוד למציאות.

נזכור כאן מה שהדגיש כמה פעמים פרופ' יחזקאל קויפמן שהנבואה הקלאסית מצטיינת במידה של זיקה למציאות, בניגוד לאסכולוגיה מאוחרת, הרי הנביאים הקלאסיים הם קרובים למציאות, ונבואותיהם יש בהן הרבה מן הקונקרטי.

החלק הראשון

החלק הראשון - 15 הפסוקים הראשונים - מדבר בעיקר על שני נושאים. הנושא הראשון עיקרו פסוקים ב-ג:

"וסכסכתי מצרים במצרים ונלחמו איש באחיו ואיש ברעהו עיר בעיר ממלכה בממלכה. ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע. ודרשו אל האלילים ואל האטים ואל האבות ואל הידענים" וגו'.

יש כאן תיאור פלאסטי של התפוררות הממלכה המצרית.

הנושא השני העיקרי שיש כאן הוא מפסוק ה ואילך:

"ונשתו מים מהים ונהר יחרב ויבש. והאזניחו נהרות דללו וחרבו יארי מצור קנה וסוף קמלו. ערות על יאור על פי יאור וכל מזרע יאור יבש נדף ואיננו. ואנו הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה ופרשי מכמרת על פני מים אמללו. ובשו עבדי פשתים שריקות וארגים חורי" וגו'.

כלומר השתבשות משק המים של מצרים, מערכת ההשקיה, שהיא נשמת החיים של הארץ הזאת.

המצב המפורר של מלכות מצרים

הפרק מתאר מציאות; ברוב החלקים של הפיסקה הזאת אין לראות נבואה במובן ההמוני של המילה, היינו הגדת עתידות. הסיטואציה המתוארת, היינו המצב המפורר של מלכות מצרים הוא עניין של לפחות 150 שנה לפני ישעיהו, ואם נרצה נוכל לומר שכבר ב-915, אחרי מות שישק, חלה התרופפות גדולה בממלכה המצרית. יתר על כן, מי שירצה להקדים עוד יותר, יוכל גם להגיע לשושלת ה-20 ולומר כי ההידרדרות לקראת התפוררות השלטון במצרים התחילה בשושלת העשרים, אחרי מות רעמסס השלישי. ולכן אותו מצב של התפוררות, של "וסכסכתי מצרים במצרים ונלחמו איש באחיו" איננו נבואה מפתיעה ומדהימה, המבשרת חידוש, כי אם תיאור סיטואציה, או נבואה שכך יימשך להבא.

השתבשות משק המים

אשר להשתבשות משק המים המתוארת כאן בצורה החריפה ביותר הרי יש חילוקי דעות. הפרשנות הקלאסית שלנו - רש"י, ראב"ע, רד"ק - טענה שהמתואר פה אינו מציאות כי אם משל לדלדול ולהרס שיחולו במצרים, ולא דווקא, שייבשו היאורות ממש, שישתו המים מהים ולא יהיו דגים וכו'. לא כך סובר ברסטד האומר: השתבשות משק המים (אמנם אולי לא בצורה חריפה כל כך) היא תוצאה טבעית של התפוררות השלטון. כל גדולתה של רשת ההשקיה המצרית היא בכך שהיא אחידה לאורך כל הארץ. אנחנו יודעים שהיום מרחיקים לכת עד פנים אפריקה כדי להבטיח את משק המים. זה, אפוא, עניין של אחדות הממלכה. בשעה שמצרים התפוררה שוב אי אפשר היה להשפיע מן המרכז על ההיקף; המעשים הנחוצים לא נעשו, הוזנחו או שנעשו שלא בהתאם לתוכנית, צפונה בדרך זו ודרומה בדרך אחרת, ועל ידי כך

ברסטד טוען שגם התיאור הזה הוא מציאותי. ייתכן שהאמת היא באמצע, היינו - שיש ממש בתיאור של הרס משק המים, אבל פרטים כגון "ואבלו כל משליכי ביאור חכה ופרשי מכמרת על פני מים אמללו" וגו' הינם הפלגה נבואית, שנועדה, כפי שאומרת הפרשנות הקלאסית שלנו, להמחיש את החורבן של הממלכה.

ומלך עז ימשול במ

הדבר אשר גירה ביותר את סקרנות הפרשנות, בייחוד המודרנית, בפרק זה, הוא הפרט היחיד הבולט שאפשר לפרשו פירוש קונקרטי יותר והיסטורי, והוא בפסוק ד: "וסכרתי את מצרים ביד אדנים קשה ומלך עז ימשל במ נאם האדון ה' צבאות". כאן האתגר הפרשני ההיסטורי: מי הוא "המלך העז". כל הפרשנים, בייחוד החדשים, חשבו שכאן המפתח להבנת הנבואה, על רקעה המדיני הכרונולוגי.

והנה קרה דבר מעניין. הפרשנות הקלאסית שלא ידעה הרבה עובדות היסטוריות, נדמה שקלעה אל המטרה, ואילו פרשני המאה ה"ט וראשית המאה הכ' לקו "בעושר שמור לבעליו לרעה". אנחנו היום מבינים שהרבה דברים עוד לא ידעו; מאז נתגלו פרקים גדולים רבי חשיבות להבנת התקופה. אבל המחקר התפעל מעצמו מאוד בראשית המאה ובסוף המאה הקודמת.

נסקור מקצת מן הגלריה הפרשנית-המדעית שנטפלה אל "המלך העז". קנט אמר שזה אנטיוכוס אפיפנס. שד"ל וכן ציין פירשו כי המלך העז אינו אלא כנבוזי מלך פרס (525 לפה"ס). שטויארנגל ודליטש זיהוהו עם פסמתיך (663-609 לפה"ס). שטדה וגריי סברו שהוא פענחי, אותו כובש כושי שירד מן הדרום ממצרים העליונה, (לשם פלש מנוביה) והשתלט על כל ארץ מצרים (750 לפה"ס).

לעומת זאת, הפרשנים הקלאסיים שלנו - רש"י ורד"ק - היה להם יתרון גדול, שלא שמעו אולי על פסמתיך ועל כנבוזי, ולכן סברו שהמלך העז הוא מלך אשור, ואין לך דבר הגיוני מזה, מפני שכל הפיסקה הזאת, היא בתחום המציאות ובתחום מה שקוראים האופק ההיסטורי של הנביא. אין שום דבר בפיסקה הראשונה שהוא רחוק מן השכל ומן הסביר ומן הדברים המתרחשים והיכולים להתרחש במצרים בעתיד הקרוב לימי הנביא. ועל כן אין ספק שצודקים הקדמונים האומרים שהכוונה למלך אשור. צריך לזכור מה שכתוב בפסוק כג:

**"ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה
ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור".**

רואים אנחנו כאן את ההסתכלות של הנביא, שנבואתו-השקפתו היא, שעתידה אשור להתגבר על מצרים. גם בפרק כ, בפס' ג-ד כתוב במפורש:

**"ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף שלש שנים
אות ומופת על מצרים ועל כוש.
כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש
נערים וזקנים ערום ויחף וחשופי שת ערות מצרים".**

אין כל טעם להפליג כאן לתחומי הדמיון אל פסמתיך וכנבוזי וכו'. האופק ההיסטורי של הנביא די ברור. את השקפתו הנבואית ההיסטורית אנחנו שומעים בבהירות. על אשור ועל עתידה הקרוב מדבר הנביא בכמה מקומות. על כן, אין ספק שעדיפה דעתם של פרשנינו על דעתם של החדשים.

אולי הקולע ביותר, בקרב הפרשנות החדשה, הוא דרייבר, האומר פשוט: fall to the first ambitious man

"The country will who invades it". הרי ישעיהו אינו קורא בשמו של המלך העז. הוא התכוון לומר שהמצב בארץ מצרים המפוררת הגיע לשלב, שבו כל כובש גדול ותקיף, יכול להשתלט עליה. מכל מקום, מי שיאמר שבנבואה זו יש רמז לכיבושו של אסרחדון בשנת 671, או לאשורבניפל שכבש את מצרים בשנת 664 לפה"ס, לא יהיה רחוק מן המציאות, אף על פי שהנביא לא נקב בשם.

ייתכן שאילו שאלנוהו לשמו של המלך העז היה אומר: אילו ידעתי את השם של המלך, הייתי מגלה אותו, אבל כיוון שאיני יודע, איני אומר. מכל מקום אם נרצה ליישם את הנבואה הזאת ולומר שהיא מתאימה לפעולתו של אסרחדון או אשורבניפל - זה יהיה הסבר קרוב לאמת.

פירושו של דבר, שיש כאן לפנינו פרק של שירת נבואה, המתארת מצב במצרים שהוא בעצם מתמיד או חוזר מדי פעם, שהיה קיים הרבה זמן לפני ישעיהו והרבה זמן אחרי ישעיהו, ויש כאן, אם נרצה, הגדת עתידות אחת, "המלך העז", וגם אותו המלך העז איננו מעבר לאופק ההיסטורי ולסבירות ההיסטורית של תקופת ישעיהו.

סגנון הפסוקים א-טו

הפיסקה כולה (פס' א-טו) כתובה בסגנון שירי מעודן, כפי שמדגישים כמה מן הפרשנים. כל הפיסקה כתובה בהקבלות:

"הנה ה' רכב על עב קל ובא מצרים
ונעו אלילי מצרים מפניו
ולבב מצרים ימס בקרבו.
וסכסכתי מצרים במצרים
ונלחמו איש באחיו ואיש ברעהו
עיר בעיר ממלכה בממלכה" וגו'.

אבל לא רק הקבלות. יש כאן עוד שני דברים שבהם מצטיינים חלקים מסויימים של המקרא. האחד הוא התיאור הבהיר הפלאסטי, מעט המחזיק את המרובה, המכניס אותך לאוירה ולנוף המצרי. כשאתה קורא את הפיסקה הזאת, אתה מרגיש את עצמך במצרים: ממלכה בממלכה, האטים, האובות, הידעונים, האימה מפני הנהר שיחרב וייבש, הנהרות, יאורי מצור, הקנה והסוף, עובדי הפשתן, האורגים והדייגים - ממש אותם הדברים שהמצרים ציירו על הקירות של קברותיהם ובמקומות אחרים, אלא שהדברים מצויירים כאן במילים.

ולא זו בלבד. העירו כבר כמה פרשנים למשל על פסוק יא:

"אך אולים שרי צען חכמי יעצי פרעה עצה נבערה
איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם".

ידוע שהייתה זו תקופה של נהייה אחרי ימי קדם, להיטות אחרי ארכאיזמים - בתרבות, באמנות ובדת; הרצון להידמות לקדמונים, שלט אז במצרים. בן חכמים אני, בן מלכי קדם - רומז אל נכון - לתופעה זו. יתר על כן, יש כאן גם חריפיות מכוונות. הכתוב אומר: "וסכרתי את מצרים" במקום "וסגרתני" (כמו בערבית) ולא רק משום שכ' וג' מתחלפות. לקמן נאמר "כל עשי שכר", דבר המשתמע לשתי פנים: **שכירים** העוסקים בבניין **סכרים**, בסכירת תעלות. על כן נאמר גם "וסכרתי" במקום "וסגרתני" רמז לפעולות האלה האופייניות כל כך למצרים.

ועוד מילה מעניינת אחת: "כל עשי שכר אגמי נפש" - "אגמי" כתוב ב"א". הכוונה הפשוטה היא "עגמי נפש" ב-ע', נוגים, עצובים, אבל הנביא אומר "אגמי נפש" ב-א' כי מצרים היא ארץ של אגמים וסכרים. לא אעמוד על כל סממני האמנות והחריפות כי הם רבים. מה שרציתי לומר הוא שיש בפיסקה זו יותר מן השירה מאשר מן הנבואה במובן שאנחנו רגילים לה, יותר מתיאור מציאות מתמדת במצרים מאשר מן הנבואה לעתיד. הדבר

היחיד, כאמור שהוא רמז לעתיד הוא "ומלך עז ימשל בם", ואף זה לעתיד קרוב המתקבל על הדעת.

נוכחות ה' אלוהי ישראל

מה מוסיפה הפיסקה הזאת על המציאות המצרית הידועה בעצם זה דורות רבים? הווה אומר נוכחות ה' אלהי ישראל: "הנה רוכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו ולבב מצרים ימס בקרבו". אגב, ייתכן שהעב הקל, שעליו בא אלוהים למצרים גם הוא מסממני התיאור של טבע מצרים כי אין במצרים עננים של ממש, שמיה של מצרים בהירים. רבות החריפויות והדקויות, וכמה מן החדשים מדגישים בפירושיהם את הדברים האלה.

כאמור, גם הנבואה "וסכרתי את מצרים ביד אדנים קשה" היא אפשרות סבירה וקרובה. מה שהנביא מוסיף פה הוא "ומלך עז ימשל בם נאם האדון ה' צבאות", וגם אחרי כן

"אך אולים שרי צען חכמי יעצי פרעה עצה נבערה
איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם
אים אפוא חכמיך ויגידו נא לך וידעו
מה יעץ ה' צבאות על מצרים...
ה' מסך בקרבה רוח עועים."

הדבר שמוסיף ישעיהו על מציאות מצרית ידועה פחות או יותר, היא נוכחות אלוהי ישראל העומד מעל למאורעות האלה, מחולל ומכוון אותם. המאורעות כשלעצמם ידועים. היסטוריון ומדינאי נבון יכול היה לשער בזמנו של ישעיהו, שסופה של מצרים ליפול בידי האשורים. התוספת של הנביא היא ההשגחה של אלוהי ישראל, שמכוחו ומכוח-כוחו מתרחשים אותם הדברים שבעצם הם ברובם פחות או יותר ידועים. זוהי הפיסקה הראשונה.

החלק השני

הפיסקה השניה, החל מפסוק טז שונה בתכלית:
א. היא אינה פיוטית, היא קרובה יותר לפרוזה;
ב. היא אינה מתארת מציאות מצרית של ההווה.

אפשר לומר שזו נבואה לאחרית הימים, אבל לאו דווקא כפי שאנחנו מבינים היום "אחרית הימים", אלא כפי עיקר פשוטה במקרא היינו, עתיד רחוק בלתי מוגדר. "המלך העז" הוא עניין של דור או שני דורות, מה שכתוב מפסוק טז ואילך הוא עניין של דורות רבים עתיד רחוק יותר, בלתי מוגדר, אמנם לאו דווקא אחרית הימים במובן התיאולוגי המאוחר.

יכול אני לגשת לגופו של עניין ולהגדיר מה עיקרה של פיסקה זו שסימנה "ביום ההוא". נראה שהעיקר הוא בסוף, מפסוק כג ואילך:

"ביום ההוא תהיה מסלה ממצרים אשורה
ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור.
ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור ברכה בקרב הארץ.
אשר ברכו ה' צבאות לאמר
ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל."

טרם אגיע למסקנה, רוצה אני בקיצור נמרץ לרמוז לפיסקה בסוף הספר, בפרק סה.

"כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה
ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב.
כי אם שישו וגילו עדי עד אשר אני בורא
כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה משוש...
לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן אשר לא ימלא את ימיו
כי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקלל...
זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן ונחש עפר לחמו
לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי אמר ה'" (יז-כה).

העירו כבר פרשנים שונים, שיש כאן מוטיב של חזרה להתחלה הטובה, למצב של תקופת הבריאה, של גן העדן לפני השחתת האדם ולפני החטא. לא באתי להשוות בדרך כלל פרק סה לפרק יט, מפני שהדברים שם מופלגים הרבה יותר, הם קרובים לאסכטולוגיה, ואילו כאן הדברים מעורים יותר במציאות. אך העיקרון המשותף לשני הפרקים, שהאחרונות נעוצות בראשונות, שתיקון העולם יחול על ידי חזרה להתחלה הטובה.

ברכה בקרב הארץ

ועכשיו נשוב לפרק יט:

"ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור
ברכה בקרב הארץ."

אנחנו נזכרים שזאת הייתה ראשית דרכו של אברהם. הרי בספר בראשית נאמר לו:

"לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך.
ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה.
ואברכה מברכך ומקללך אאר
ונברכו בך כל משפחת האדמה" (יב, א-ג).

מה אפוא כוונת הנביא פה? הנביא אומר: יום יבוא, והייעודים האלה של האבות יתקיימו. בבראשית כב, יח אחרי מעשה העקדה נאמר שוב: "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקלי". על ייעוד זה חוזר אחר כך הכתוב ביצחק: "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (בר' כו, ד) וביעקב: "ונברכו בך כל משפחת האדמה ובזרעך" (שם כח, יד). ייעודי האבות הם אפוא היסוד של החזון כי ישראל עתיד להיות ברכה בקרב הארץ, כי יתברכו בו כל גויי הארץ. זה הדבר העתיד להתקיים במצרים ובאשור באחרית הימים. ישעיה ניבא כאן לתיקון עולם וסגנונו רומז לקשר שבין תחילת הדרך לבין סופה.

הרשו לי לצטט כאן מה שהעירו בשעתו זוג תלמידים בסמינריון שלי, כוונתי למר אסף ורעיתו מתל אביב, אחיו הצעיר של פרופ' אסף המנוח. נאמר כאן כי תהיה מסילה ממצרים אשורה ובא אשור במצרים ומצרים באשור ועבדו מצרים את אשור, ואחרי כן "ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל". אברהם בא ממסופוטמיה, ירד למצרים ונשא את עיניו כל הימים לנחול את ארץ כנען. והוא הדין ביעקב שבא מחרן וירד למצרים. מעשי אבות אלה הם סימן לחזון העתיד: המסילה ממצרים אשורה. כדאי להוסיף כי זה אולי מסביר במידת-מה את פסוק יח: "ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען". מדוע "שפת כנען"? אולי גם זהו רמז לימי האבות שהתהלכו בארץ כנען; הייעודים של ימי האבות עתידים להתמלא ולהתגשם בעתיד האחרית הימים. סוף הדרך דומה לראשיתה. זה בעצם מה שאומר פה הנביא, אלא שהוא משבץ את הייעוד הזה באקטואליה, במצרים של ימיו. הוא חוזה את מצרים ואת אשור במסגרת של התגשמות הייעוד לאבות. הוא רואה את ישראל הנגאל ברכה בקרב הארץ. המילים: "כנען", ו"מסילה", מעלות את זכר אברהם ויעקב בנדודיהם ובייעודיהם. עיקרה של נבואה זו הוא למעשה שיבוץ מצרים בייעוד של האבות, אותו ייעוד

שישראל נשא אתו במשך מאות בשנים.

ועתה הערה בשולי הנושא שהעלה פרופ' יוחנן אהרוני, והיא, שאין לשלול נבואה זו מישעיהו, מבלי להיכנס לעובי הקורה של השערתו. כתוב בפסוקים יח-כא:

"ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות עיר ההרס יאמר לאחת.
ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים ומצבה אצל גבולה לה'.
והיה לאות ולעד לה' צבאות בארץ מצרים
כי יצקו אל ה' מפני לחצים וישלח להם מושיע ורב והצילם.
ונודע ה' למצרים וידעו מצרים את ה' ביום ההוא
ועבדו זבח ומנחה ונדרו נדר לה' ושלמו" -

ייתכן מאוד שלפנינו מעין שלב-ביניים או תחנת ביניים, שהנביא חוזה בין אחרית הימים, כאשר הייעוד לאבות יתגשם, לבין אותה מציאות שתיאר בחמישה עשר הפסוקים הראשונים של הפרק. עלינו לזכור כי הרבה דברים נתרחושו בימי קדם ולא הגיעו אלינו כלל, ויש מאורעות שרק רמזים קטועים מאוד רומזים לנו אודותיהם.

השוואה לצפניה ב-ג

מכל מקום יש בצפניה דבר נבואה הרומז אולי לאותו פרק נעלם בתולדה שישעיהו חוזה פה. בצפניה ב, יא נאמר:

"נורא ה' עליהם כי רזה את כל אלהי הארץ וישתחוו לו איש ממקומו כל איי הגוים".

ובפרק ג, ט הוא אומר:

"כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בם ה' לעבדו שכם אחד".

האם אין זו הקבלה קרובה או רחוקה ל-

"ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לה' צבאות...
ועבדו זבח"?

צפניה שם ממשיך:

"מעבר לנהר יכוש עתרי בת פוצי יובלון מנחתי!"

הדרך הפשוטה ביותר לפרש את השם הקשה הוא לומר כמו שאומרים כמה מן החדשים, שפה יש טעות שאי אפשר לתקנה. ברם זו דרך קלה ואינה משכנעת. יש כאן משהו קדמון, נעלם. כלום כל הפרטים והשמות הכתובים היום בעיתון יהיו נהירים ומובנים כעבור 3000 שנה? מכל מקום, מה שכתוב באותו פסוק בצפניה דומה במידת מה למה שנאמר בפרק יח בישעיה -

"הוי ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהרי כוש" (פס' א).

ואחרי כן, בפסוק ז -

"בעת ההיא יובל שי לה' צבאות עם ממשך ומורט ומעם נורא מן הוא והלאה
גוי קו ומבוסה אשר בזאו נהרים ארצו אל מקום שם ה' צבאות הר ציון".

שתי הנבואות מדברות בתמורה, במאורע גדול כלשהו שעתיד להתרחש בכוש, בפנים אפריקה, דרומה

למצרים. דברים יותר מפורשים וכוללים אומר בעניין זה מלאכי (א, יא):

"כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מקטר מגש לשמי"

ולקמן (יד):

"כי מלך גדול אני אמר ה' צבאות ושמי נורא בגוים".

ודברי מלאכי אלה שוב אינם חזון נבואה כי אם קביעת עובדה.

סיטואציה שבה נזרעה השראה ישראלית

אם כן יש בישיעה, בצפניה ובמלאכי רמז לסיטואציה קולטור-היסטורית או דתית, שבה נשפכה או נזרעה השראה ישראלית למרחקים.

לאור דברי מלאכי נדמה לי שאין לפסוח על הצהרת כורש בעזרא א, ב:

"כה אמר כרש מלך פרס

כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים

והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלים אשר ביהודה".

ידוע מה שטוען המחקר ההיסטורי, שכורש היה סובלן, אדם שהוקיר ועודד את כל הפולחנות. זוהי סברה קרובה לאמת. אך אין זו כל האמת. ובוודאי שהמקרא איננו מבקש לומר רק זאת. "כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אלהי השמים" - אין זה עניין של אל לוקאלי, אחד מני רבים. הכתוב רומז למשהו מיוחד בראשית מלכות כורש שאיננו יודעים את פרטיו. בשלהי מסכת מנחות יש ברייתא מעניינת, אמנם בעלת צביון אגדי, שנשתמר בה זכר לתנועת התקרבות של גויים לאמונת הייחוד. לאחר מפלתו של סנחריב יצא חזקיהו ומצא בני מלכים יושבים בקרוניות זהב הדירן שלא לעבוד עבודה זרה וכו'. אותה ברייתא מסתייעת בפרק יט בישיעה. נראה לאור הדברים האמורים שיש כאן הדים עמומים של נהייה אחרי אמונת ישראל בשלהי תקופת המקרא. מפנה ברגע היסטורי מעניין שלא נשאר ממנו אלא פירוורים וקטעים. האמור בפרקנו: "ונודע ה' למצרים וידעו מצרים את ה' ביום ההוא ועבדו זבח ומנחה" וגו' הוא אולי רמז לאחד האיים המונותיאיסטיים שצצו במרחבי העולם האלילי בהשראת ישראל. יש לזכור כי גם פרקי הנחמה בישיעה (נו, ו) וגם מגילת אסתר (ט, טז) מזכירים את "בני הנכר הנלוים על ה'".

תכליתה של הנבואה לשכנע שלא יכרתו ברית עם מצרים

סוף דבר, מה מתכוון פרק יט בישיעה לומר? כאמור אין בפרק זה מאחז היסטורי קונקרטי ונדמה שאין בו הוראה ושליחות נבואית. הבה נדגים את העניין. נאמר בישיעה י, פסוקים יב-טז:

"והיה כי יבצע אדני את כל מעשהו בהר ציון ובירושלים

אפקד על פרי גדל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו.

כי אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבנותי

ואסיר גבולת עמים ועתודתיהם שושתי ואוריד כאביר יושבים.

ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסף ביצים עזבות כל הארץ אני אספתי

ולא היה נדד כנף ופצה פה ומצפצף.

היתפאר הגרזן על החצב בו אם יתגדל המשור על מניפו

כהניף שבט ואת מרימיו כהרים מטה לא עץ.

לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון ותחת כבדו יקד יקד כיקד אש".

כאן אנחנו מבינים מה רוצה הנביא לומר. יש לו טענה נגד אשור. הטענה היא, שאשור היא יהיר, רברבן, ואינו יודע שאינו אלא מטה זעם בידי אלוהי ישראל, בידי אלוהי עולם; ולכן ייענש.

"נשבע ה' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן הייתה וכאשר יעצתי היא תקום.
לשבר אשור בארצי ועל הרי אבוסו וסר מעליהם עלו וסבלו מעל שכמו יסור".

גם כאן יש תכלית ברורה: הנביא קובל ומתרעם על אשור שהוא משעבד את ישראל והוא ניבא כי השעבוד יישבר והנוגש ייענש.

באותו פרק על בבל, כשהוא אומר בפסוק יז "שם תבל כמדבר ועריו הרס אסיריו לא פתח ביתה" וגו' - זה חטאה של מלכות הרשעה, הנביא מבשר כי על החטא הזה תיענש מלכות הרשעה.

והוא הדין בפרק לא, המדבר גם הוא במצרים - אך כאן יש שליחות ברורה. הוא אומר בפסוק א: "הוי הירדים מצרים לעזרה על סוסים ישענו ויבטחו על רכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד" וגו', ואחרי כן

"ומצרים אדם ולא אל וסוסיהם בשר ולא רוח וה' יטה ידו וכשל עוזר ונפל עזר ויחדו
כלם יכליון" (פס' ג)

- תכליתה של נבואה זו לשכנע את בני יהודה ולאיים עליהם, שלא ירדו למצרים, שלא יכרתו ברית עם מצרים, כי סופם לנחול מפלה. זוהי הוראה נבואית ברורה.

מה התכלית? מה הוראה מורה הנביא?

לעומת כל אלה יש מקום לשאלה: מה המשמעות הקונקרטי של "משא מצרים" בפרק יט? בחלק הראשון יש תיאור של מציאות. בחלק השני יש שילוב מצרים לעתיד לבוא בתכנית אלוהית. אך מה התכלית? מה הוראה מורה הנביא?

בישעיה ה, יא מגנה ישעיהו את העם "הוי משכימי בבקר שכר ירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם". לכאורה, מה החטא שבני אדם הם עליזים? "והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו". זה העיקר. הנביא דורש מן העם, לראות את פועל ה', להביט, במקום קלות הדעת כובד ראש, עיון ועמקות. הנביא דורש מן העם לראות את הקשר בין ההשגחה האלוהית לבין המאורעות.

ושבו בפרק כב, פסוקים י-יא כשמדובר על ביצורים, שוודאי היו חשובים ויעילים, אומר הכתוב:

"ואת בתי ירושלים ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה. ומקוה עשיתם בין החמתים
למי הברכה הישנה".

ומה רע שהם מבצרים את ירושלים? הוא אומר "ולא הבטתם אל עשיה ויצרה מרחוק לא ראיתם". הנביא תובע מהעם התבוננות מעמיקה במאורעות וקבלת ההיסטוריוסופיה הנבואית.

בפרק שלנו, פרק יט, מדגיש הכתוב על מצרים בפסוק יא:

"אך אולים שרי צען חכמי יעצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני
בן מלכי קדם אים אפוא חכמיך ויגידו נא לך",

מה, אם כן, החוכמה חסרה? "וידעו מה יעץ ה' צבאות על מצרים". הנביא אומר, כל הבנה היסטורית, כל התבוננות בהיסטוריה ובמאורעות שהיא בנויה אך ורק על סיבה ומסובב, על היגיון מדיני-היסטורי הוא חטא. אני משער, שאין לנביא כל התנגדות לביצור ירושלים. אך אין להסתפק בכך. יש להתבונן בדרכי ההשגחה, יש להבין את המעשים שנעשים ושייעשו, את הקשרים בין המאורעות ואת הגיונם ומשמעותם, על רקע ההשגחה

המילה "למודים"

ניתן דעתנו למילה אחת החוזרת בישיעה כמה פעמים, והיא "למודים". בפרק ח, טז אומר הנביא:

"צור תעודה חתום תורה בלמדי.

וחכיתי לה' המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו.

הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאתות ולמופתים בישראל" וגו'.

כפי שמפרשים, מסתגר פה ישעיהו בחוג של בניו ולמודיו, כלומר תלמידיו. גם בפרקים האחרונים נזכר הביטוי הזה כמה פעמים. (הכל מודים שהפרקים האלה כתובים ברוח של ישעיהו ואף בסגנונו). בפרק נ, ד אומר הכתוב:

"אדני ה' נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר יעיר בבקר יעיר לי אזן לשמע כלמודים".

יש כאן הווי של תלמידים, המשכימים לתלמודם בבוקר בבוקר. או בפרק נד, יג:

"וכל בניך למודי ה'". למודי ה' הם תלמידי ה', כלומר תלמידי הנביאים שה' גלה סודו להם.

מסקנה

מה אפוא המסקנה? המסקנה היא שבפרק יט יש לפנינו טיפוס אחר של נבואה. שונה מרוב הנבואות, שיש להן זיקה ישירה למציאות, ושליחות קונקרטי; כאשר הנביא אומר

"לכן כה אמר ה' אל מלך אשור לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפך עליה סללה... וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי" (לז, לג-לה)

זוהי שליחות. הנביא מחזק ידיהם של יושבי ירושלים, הוא פונה אל העם: תהיו בטוחים כי תצליחו להחזיק בירושלים. כאשר הנביא אומר "הוי הירדים מצרים" (פרק לא) הוא מתכוון שלא ירדו למצרים כי לא יצליחו. כאשר הוא אומר לאחז "השמר והשקט אל תירא ולבבך אל ירך" וכו' (ז, ד) הוא מתכוון, אל תפחד מפני רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו ואל תשלח לאשור לעזרה. בכל הפרקים האלה ישנה שליחות שהיא מעורה במציאות הנוכחית.

לא כן במקרה דנן של פרק יט. כאן אין שליחות, כאן אין קריאה קונקרטית שהנביא קורא למישהו. הוא מתאר את מצרים בהווה ובעתיד - בעתיד שיכול להיות קרוב ויכול להיות רחוק. הכל לפי המעשה והזכות, לפי הברירה הנבואית. תיאור העתיד גם כן אינו חידוש. הוא הסבר, כיצד ילך העולם לקראת אותו ייעוד גדול של האבות, "ונברכו בך כל משפחת האדמה" (בר' יב, ג), "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (שם כב, יח; כו, ד). המעצמות בימיו, גויי הארץ האדירים הם אשור ומצרים בדומה - במידה רבה - לתקופת האבות; הבה ואלמד אתכם, אומר הנביא, כיצד יתגשם הייעוד הזה של האבות בעתיד בעקבות המציאות הנוכחית; הבה ואלמד אתכם, בחלק הראשון של הפרק, כיצד יש להסתכל באותה מציאות היסטורית שאתם מכירים, שמצרים מפולגת ומפוררת, שמערכת ההשקיה שלה משובשת, ואומר הנביא: יש לדעת ולזכור כלל גדול "הנה ה' רכב על עב קל ובא מצרים ונעו אלילי מצרים מפניו". זה הדבר שרוב באי עולם אינם מבינים: את הדברים עצמם הם יודעים, אבל אינם מבינים שבכל זה פועמת ההשגחה האלוהית.

אילו רציתי להשתמש במשל הדיוט - הייתי אומר שזהו שיעור לדוגמה בהיסטוריוסופיה נבואית, כיצד יש להסתכל בתולדה, בהווה ובעתיד. הרי אנחנו רואים שלנביא יש תלמידים, הוא מדבר על "למודי ה'", על התלמידים שיעיר בבוקר בבוקר. התלמידים האלה דומים אולי לאותם בני הנביאים שאנחנו מוצאים בספר

מלכים. מה לומדים התלמידים האלה מפי רבותיהם הנביאים? אם איני טועה, יש כאן פרק שהוא מעין שיעור נבואי, פרק שאינו מביא שליחות ואינו דורש משהו קונקרטי אלא מדגים באוזני למודי הנביא, כיצד של להסתכל בהיסטוריה בהווה, ובראותך את המצב, את הסיטואציה המדינית הנוכחית כיצד עליך לשאת עיניך אל העתיד.

ב. תשובה למשתתפי הדיון

אשתדל לענות כמיטב יכולתי. פרופ' גבריהו כבר התנצל ואמר שאין אפשרות לענות מייד על כל השגה. וודאי יש השגות מאלפות, שמוטב לעיין בהן תחילה היטב. על מה שאני יכול, אענה בקיצור.

פרופ' לוין אמר שצריך להיות כאן מומנט קריטי בפרק יט. דא עקא שחיפשתי את המומנט הקריטי הזה, נפתלתי קשות עם הפרק הזה ולא מצאתי אותו. חיפשתי בפרק את המשמעות הקונקרטית, את השליחות הנבואית האקטואלית ולא מצאתי. כי התפוררות, השתבשות, ירידה אינם מומנט קריטי. זה כרוני במצרים. לכן ניסיתי להסביר את הדברים כפי שהסברתי.

ב"צ לוריא איננו אוהב תיאולוגיה אבל מה נעשה וישעיהו הנביא היה לו טעם אחר? קשה לטעון כלפי הנביא, מדוע הוא מדבר על השגחה אלוהית וכיוצא באלה. תסלחו לי אם אומר, יש השקפה משכילית נאיבית המבקשת להתעלם מטיבו האמיתי של נביא. אומרים: הנביא הוא מדינאי נבון, וכיוצא בזה. אני כופר בזה. אני חושב שמלכי יהודה היו מדינאים טובים יותר. זה היה תפקידם. הם היו אנשי צבא ואנשי שלטון.

ירמיהו לא היה מדינאי, הוא היה נביא. צדקיהו היה חלש, אבל היו וודאי מדינאים גדולים יותר בין המלכים. (קריאת בינים: והסימן של חורבן ירושלים!) ירמיהו ניבא. הוא לא אמר שלמד באקדמיה מדינית או צבאית. ישעיהו אמר "וגנותי על העיר הזאת", ירמיהו אמר "תכנעו". לא ישעיהו ולא ירמיהו התיימרו להיות דיפלומאטים. הם אמרו: אנחנו נביאים, "כה אמר ה'" אין לי סיבה לא להאמין להם, ואפילו מי שאינו שותף לאמונתי יסכים וודאי שהנביא, על כל פנים, האמין שה' אמר לו, והוא לא התכוון לפוליטיקה. הוא לא אמר "אני חכם מכם", הוא אמר "אני נביא". אנחנו חיים בתקופה של חופש דעות. אם יאמר מישהו שאינו מאמין שה' דיבר אל ישעיהו ואל ירמיהו, לא יאסרו אותו. אני איני מאמין שזו הייתה הלוצינאציה. מכל מקום, ברור שישעיהו לא התכוון להיות ראש מפלגה. מעולם לא אמר, שהוא חכם יותר מחזקיהו, או שהוא בקי בענייני מדיניות ובטחון יותר מן המלך. אני חושב שחזקיהו היה מלך נבון, מדינאי מנוסה יותר ואיש צבא מומחה מישעיהו. ישעיהו טען שהוא רואה מה שחזקיהו אינו רואה כיוון שה' מגלה סודותיו לעבדיו הנביאים.

מספר חברים אמרו שהפרק מדבר על היהודים שהיו במצרים. כך למשל אמר זאת ב"צ לוריא והוא הביא מדברי הנבואה של הושע. כך נדמה לי אמר גם מר ארצי. עוד אחרים אמרו שהכוונה לישראלים במצרים. שוב פטר אותי בעניין זה הפרופ' אהרוני. מי שמעיין בפרק ימצא שהנביא איננו מדבר על יהודים שיימצאו במצרים אלא על המצרים. שהיהודים היושבים במצרים יעבדו את ה' - מה החידוש בכך? גם במצרים יש יהודים העובדים את ה'. החידוש הוא שמצרים תעבוד את ה'. "ונודע ה' למצרים וידעו מצרים את ה' ביום ההוא ועבדו זבח ומנחה ונדרו נדר לה' ושלמו. ונגף ה' את מצרים נגף ורפוא ושבו עד ה' ונעתר להם ורפאם".

(מר י' ארצי: אולי בהשפעת היהודים?)

בלי ספק. לזה אני מסכים. פרופ' תדמור מבקש לצמצם את אופק הנבואה במסגרת תקופת הנביא ולא מעבר לה. הוא היסטוריון, מומחה ומובהק, אני מבין שאותו מעניין הרקע ההיסטורי. אבל מה נעשה ואנשי מקרא כמונו רוצים להבין מה חזה ישעיהו ומה התכוון לומר, ולא רק את הרקע ההיסטורי של תקופתו? אחרי כל המאמצים, מי יודע אם אמנם הבינותי, אולי לא קלעתי לאמת. אין אני הראשון ולא האחרון.

(מר ד' בן גוריון: ייתכן שישעיהו הבין את הרקע ההיסטורי והתכוון לרקע ההיסטורי.)

ודאי הבין, אך תכליתו של נביא אינה ידיעת היסטוריה לשמה. התיאולוגים והפילוסופים של ימי הביניים שאפו לידיעת ה' על ידי חקר סגולות האלהות ושאר עיקרי אמונה. הנביאים מיעטו לעסוק בכגון אלה. הסובסטנציה שבה עבדו הנביאים, שבה רצו להראות כוחו והשגחתו של אלוהי ישראל, קורא הדורות מראש, היא ההיסטוריה, זה חומר הגלם שלהם.

מר ארצי אומר שהמלך העז היה מצרי. יש מן הפרשנים האומרים כך. לי לא נראה הדבר. בזה אני יכול להסתייע בפרופ' תדמור.

מר לוינשטיין הזכיר את "אריאל דודו" שבכתובת מישע. אני סבור שאריאל דודו היה גיבור יהודי בשם דודו שהיה בנו. בשמ"ב אנחנו מוצאים (כג, כ): "הוא הכה את שני אראל מואב". אריאל הוא כינוי במואבית לגבור. דודו הוא שם מצוי בדברי הימים ובשופטים, דומה לדוד. מעניינת השערתו של ד"ר פלק שיש כאן חזון של ביטול הגבולות במסגרת שלטון ה'. קשה להניח כי חמש ערים בארץ מצרים המדברות שפת כנען הן ערי יהודים.

(מר ד' בן גוריון: לא רק מדברות שפת כנען, אלא גם "ונשבעות לה' צבאות").

זו לשון רש"י במנחות קט ע"ב: "מדברות שפת כנען" - שפת ישראל היושבים בארץ כנען וסיפא דקרא נשבעים בשם ה' צבאות". רק לפי ההנחה שהנביא מתכוון לביטול הגבולות ייתכן לפרש שמעבר לגבולות ארץ ישראל יהיו יהודים. לדברי יתר הפירושים אי אפשר לומר שהכוונה היא ליהודים במצרים. הכתוב מדגיש שמדובר במצרים.

מר זכאי אומר שהנביא הוא בן זמנו ולמה לנו לגרור אותו לימי האבות? אבל גם אנחנו בני זמננו. והנה אנשים בני זמננו, שראשם כואב ולבם דואב והריהם שקועים ראשם ורובם בכל הבעיות הקשות של זמננו, מדברים בכל זאת על אברהם, יצחק ויעקב. למה נניח שישעיהו היה פחות רוחני ופחות קרוב לזכר אברהם, יצחק ויעקב? בכל זאת יש בספר ישעיה "אברהם אביכם" ו"שרה תחוללכם".

ועוד התעלם מר זכאי מדבר אחד, לפי עניות דעתי, והוא ההבדל החד מאוד בין שני חלקי הפרק. אי אפשר להביא ראיה מן הפיסקה הראשונה המדברת על מציאות אקטואלית וכולה מעורה במציאות - לגבי החלק השני. יש כמה נבואות בישעיה המתחילות "משא פלוני", ואחרי כן "והיה ביום ההוא". צריך להבדיל בין השניים.

רעיון פרשני נאה הגה ד"ר קומלוש, שעמד על ההקבלה הניגודית שבין הפיסקה הראשונה לשניה. בראשונה מדובר על עבודת אלילים במצרים, ואילו בשנייה על עבודת ה'. הזיהוי הרס-חרס, מצוי לא רק בתרגומים. פרופ' גבריהו הזכיר את הגמרא בסוף מנחות המפרשת עיר ההרס - עיר החרס. ד"ר קומלוש הטעים בצדק שיש כאן אוניברסליות, אך נדמה לי שאין זו סתם אוניברסליות כמו למשל בפרק ב של ישעיה "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים". פה מדובר לא על הגוים כולם אלא במפורש על שלושה עמים "ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל". הכתוב קובע את מקומם של השלושה. "ונחלתי ישראל". שישראל חייבת לסייע לאותו חזון - זה ודאי ניתן לומר.